

Jarmark Europa, czyli przemiany społeczno-gospodarcze w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX w.

Ireneusz Artur Gryz

Adresat zajęć: uczniowie szkoły ponadpodstawowej.

Rodzaj zajęć: historia, geografia.

Cel ogólny: Pogłębienie wiedzy uczniów o wydarzeniach mających miejsce na przełomie lat 80. i 90. XX w., które wpłynęły na kształt modelu gospodarczego III RP.

Cele szczegółowe:

Uczeń:

- poznaje wybrane elementy reform gospodarczych w Polsce lat 80. i 90.;
- porządkuje i synchronizuje wydarzenia związane z procesem transformacji społeczno-gospodarczej;
- dostrzega ciągłość procesów społeczno-gospodarczych w Polsce lat 80. i 90. oraz ich dynamikę;
- ocenia proces transformacji gospodarczej;
- zauważa zależności pomiędzy różnymi dziedzinami życia społecznego;
- buduje argumentację, uwzględniając różne aspekty badanego procesu;
- pozyskuje informacje z różnych źródeł oraz dokonuje ich selekcji i hierarchizacji celem formułowania wniosków na ich podstawie;
- stawia hipotezy i doskonali umiejętność ich weryfikowania;
- interpretuje dane liczbowe przedstawione w postaci tabel i wykresów;
- rozwija umiejętności komunikowania się i współpracy w grupie.

Metody pracy: burza mózgów, elementy metody jigsaw, elicytacja, pogadanka.

Formy pracy: praca w grupach, praca indywidualna, praca z całą klasą.

Środki i materiały dydaktyczne: kadry i fragmenty filmu *Stadion, czyli Jarmark Europa* (1998) Andrzeja Sapii, wykresy i tabele, teksty źródłowe.

Słowa kluczowe: transformacja gospodarcza, gospodarka rynkowa, koszty społeczne.

Czas: 1 godzina lekcyjna.

Bibliografia: Kolenda-Zaleska K., *Lech, Leszek. Wygrać wolność*, Społeczny Insty-

tut Wydawniczy Znak, Warszawa 2019 ■ *Stadion dziesięciolecia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Stadion_Dziesi%C4%99ciolecia ■ Fragment artykułu w „Wall Street Journal” zamieszczonego w lutym 1990 r., cyt. za: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/305052,1,zalozenia-planu-balcerowicza.read> ■ Wystąpienie Leszka Balcerowicza w październiku 1989 r., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/305052,1,zalozenia-planu-balcerowicza.read> ■ Wystąpienie Leszka Balcerowicza w Sejmie w grudniu 1990 r., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/305052,1,zalozenia-planu-balcerowicza.read>

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

1. Nauczyciel wita podopiecznych i, nie informując ich jeszcze o temacie lekcji, prosi, aby zapoznali się z przedłożonym im zdjęciem (ZAŁĄCZNIK NR 1). Zadaniem uczniów jest odgadnięcie na jego podstawie, czym zajmuje się przedstawiona na nim osoba. Po zaprezentowaniu przez uczestników zajęć swoich przypuszczeń, nauczyciel odtwarza fragment filmu *Stadion, czyli Jarmark Europa* (16:35–17:18). Uczniowie dokonują weryfikacji swoich odpowiedzi, a także systematyzują spostrzeżenia odnoszące się do obejrzanego materiału filmowego, odpowiadając na pytania nauczyciela: Czym para się bohaterka? W jakim kraju prowadzi swoją działalność? W jakim miejscu sprzedaje swoje towary?
2. Uczestnicy zajęć pracują w grupach. Ich celem jest ustalenie na podstawie otrzymanych materiałów, jaki charakter miało wydarzenie opisane w tekstach i kiedy do niego doszło (ZAŁĄCZNIK NR 2).

Uczniowie, dzięki podanej w materiałach dacie, powinni zauważyć, że teksty opisują wydarzenia, które miały miejsce pod koniec lat 80. Ze względu na kolejność, zgodnie z którą w tekstach pojawiają się zwroty: „gospodarka nakazowa, rozdzielcza, scentralizowana” oraz „gospodarka oparta na mechanizmach rynkowych”, powinni także dojść do wniosku, iż mowa jest o (jakiegoś rodzaju) przemianie/reformie/transformacji gospodarczej. Ten etap zajęć zostaje zakończony zapisaniem tematu lekcji.

3. Następnie zadaniem uczestników, którzy wciąż pracują w grupach, jest przypisanie odpowiedniego modelu gospodarczego (gospodarka nakazowo-rozdzielcza lub rynkowa) Polsce współczesnej i PRL-owi, a także określenie cech charakterystycznych tych modeli. W tym celu uczniowie zapoznają się z fragmentami konstytucji PRL i III RP (ZAŁĄCZNIK NR 3), a następnie wypełniają tabele otrzymane od nauczyciela (ZAŁĄCZNIK NR 4).

Po zakończeniu pracy przedstawiciele poszczególnych grup zapisują swoje rozwiązania na tablicy, w tabeli będącej odzwierciedleniem otrzymanego załącznika nr 4.

Następnie, cała klasa poddaje weryfikacji treść poczynionych zapisów i nanosi poprawki, jeśli jest to konieczne. Jeżeli odpowiedzi udzielone przez podopiecznych nie są wystarczające, nauczyciel powinien naprowadzić uczniów na właściwe rozwiązania drogą elicytacji, odwołując się do ich wiedzy ogólnej i wiadomości nabytych na lekcjach wcześniejszych (Proponowane odpowiedzi zawiera ZAŁĄCZNIK NR 5). Ten etap zajęć kończy sporządzenie notatki.

4. Przed przystąpieniem do kolejnego zadania nauczyciel dzieli uczniów na dwa rodzaje grup — grupy A i grupy B, które otrzymują różniące się od siebie karty pracy (ZAŁĄCZNIK NR 6). Informuje on również o czasie, jaki został przewidziany dla wykonania poleceń w nich zawartych. Wszyscy uczestnicy zajęć zapoznają się z fragmentami filmu *Stadion, czyli Jarmark Europa* (34:45–35:42, 10:55–12:51, 15:41–16:35), a następnie z tekstami i tabelami zawartymi w otrzymanych kartach pracy, celem sformułowania odpowiedzi na pytania w nich postawione. W tej części lekcji nauczyciel monitoruje poczynania poszczególnych grup i, jeśli to konieczne, wspomaga ich członków poprzez zadawanie pytań pomocniczych, wskazywanie związków przyczynowo-skutkowych itp.

5. Po upływie wyznaczonego czasu dokonana zostaje reorganizacja grup. W skład każdego nowopowstałego zespołu musi wejść przynajmniej jeden uczeń będący wcześniej członkiem którejs z grup A i minimum jeden uczestnik zajęć wchodzący wcześniej w skład którejs z grup B. W tak ukonstytuowanych składach uczniowie oceniają prawdziwość stwierdzeń dotyczących przemian społeczno-gospodarcze w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX wieku (ZAŁĄCZNIK NR 7). Przed rozpoczęciem realizacji zadania nauczyciel informuje, że w trakcie pracy grupowej uczniowie powinni przekazać sobie dane uzasadniające wybór odpowiedzi, ponieważ znajomość tych informacji zostanie sprawdzona pod koniec zajęć. Uczestnicy lekcji zostają też poinformowani o tym, jak długo potrwa ten etap zajęć. Po upływie wyznaczonego czasu przedstawiciele poszczególnych grup przedstawiają swoje rozwiązania, a pozostali uczniowie poddają je weryfikacji i nanoszą poprawki, jeśli jest to konieczne.

PRACA DOMOWA:

Uzupełnij tekst opisujący przemiany gospodarcze w Polsce na przełomie lat 80. i 90. (ZAŁĄCZNIK NR 8).

ZAŁĄCZNIK NR 1

ZAŁĄCZNIK NR 2

„W zamian za utrzymanie obiektu Stadion Dziesięciolecia został w 1989 wydzierżawiony przez miasto stołeczne Warszawa do celów handlowych firmie Damis, która założyła na jego koronie »Jarmark Europa«, złożony z ponad 5000 podmiotów gospodarczych”¹.

„Istnieje naturalna tendencja do porównywania tego, co będzie, z tym, co jest. Należy jednak także porównywać to, co będzie, z tym, co by było, gdyby nadal królowała u nas gospodarka nakazowa, rozdzielcza, scentralizowana. Niewątpliwie sytuacja byłaby wtedy jeszcze gorsza”².

„Decyzje Sejmu w sprawach, których dotyczą przedłożone dokumenty, przesądzą w istocie o dokonaniu przełomowych zmian w polskiej gospodarce. Nasza propozycja to gospodarka oparta na mechanizmach rynkowych, o strukturze własnościowej występującej w krajach wysoko rozwiniętych, otwarta na świat. Gospodarka, której reguły są dla wszystkich jasne: liczą się umiejętności, wiedza, talent, sprawne ręce, chęć do pracy. Trzeba zerwać z fałszywą grą, w której ludzie udają, że pracują, a państwo udaje, że płaci. Alternatywa, którą proponujemy, to życie udane zamiast udawanego”³. „Za jednym zamachem makroekonomiczny cud odesłał w przeszłość puste półki i niekończące się kolejki z czasów komunizmu. Polacy nie muszą już wymykać się z pracy, żeby w ścisku stać po płaszcz lub suszarkę. Wiedzą, że (...) nie zabraknie

¹ *Stadion dziesięciolecia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Stadion_Dziesi%C4%99ciolecia

² Wystąpienie Leszka Balcerowicza w październiku 1989 r., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/305052,1,zalozenia-planu-balcerowicza.read>

³ Wystąpienie Leszka Balcerowicza w Sejmie w grudniu 1990 r., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/305052,1,zalozenia-planu-balcerowicza.read>

płaszczy, suszarek i wszystkiego, na co polowali przez lata (...). Podczas gdy polityczne rewolucje buzują od Berlina po Władywostok, Polska boryka się z trudnym zadaniem, które większość krajów Europy Wschodniej ma wciąż przed sobą — rewolucją w gospodarce⁴.

ZAŁĄCZNIK NR 3

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 16 II 1976 r.	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 IV 1997 r.
<p>Rozdział 2 Ustrój społeczno-gospodarczy</p> <p>Artykuł 11 1. Podstawę ustroju społeczno-gospodarczego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stanowi socjalistyczny system gospodarczy, oparty na uspołecznionych środkach produkcji i socjalistycznych stosunkach produkcji. 2. Polska Rzeczpospolita Ludowa rozwija życie gospodarcze i kulturalne kraju na podstawie narodowego planu społeczno-gospodarczego.</p> <p>Artykuł 13 Przedsiębiorstwa państwowe, gospodarując racjonalnie powierzoną im częścią mienia ogólnonarodowego, realizują w sposób planowy zadania gospodarcze i społeczne. Załogi przedsiębiorstw uczestniczą w zarządzaniu przedsiębiorstwami.</p> <p>Artykuł 14 1. Polska Rzeczpospolita Ludowa planowo wzmacnia spójnię gospodarczą między miastem i wsią na podstawie braterskiej współpracy robotników i chłopów. 2. W tym celu Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia nieustanny wzrost produkcji przemysłu państwowego, służącej wszechstronnemu zaspokajaniu potrzeb wytwórczych i konsumpcyjnych ludności wiejskiej, jednocześnie planowo wpływając na stały wzrost towarowej produkcji rolniczej, która zaopatruje przemysł w surowce, a ludność miejską w żywność.</p>	<p>Rozdział 1 Rzeczpospolita</p> <p>Artykuł 20 Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.</p> <p>Artykuł 21 Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.</p> <p>Artykuł 22 Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny.</p> <p>Artykuł 23 Podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Zasada ta nie narusza postanowień art. 21 i art. 22.</p>

4 Fragment artykułu w „Wall Street Journal” zamieszczonego w lutym 1990 r., cyt. za: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/305052,1,zalozenia-planu-balcerowicza.read>

ZAŁĄCZNIK NR 4

Gospodarka nakazowo-rozdzielcza	Gospodarka rynkowa
<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪

Liczba punktów w tabeli informuje uczniów o minimalnej liczbie cech, które każda z grup powinna określić.

ZAŁĄCZNIK NR 5

Gospodarka nakazowo-rozdzielcza	Gospodarka rynkowa
<ul style="list-style-type: none"> ▪ dominuje państwowa własność; ▪ decyzje ekonomiczne są podejmowane przez rząd; ▪ rząd ustala, co i w jakiej ilości należy produkować; ▪ rząd ustala, kto i w jakiej ilości otrzyma wyprodukowane dobra; ▪ rząd ustala wysokość płac; ▪ rząd ustala wysokość cen. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ przeważa własność prywatna; ▪ produkcja oraz sprzedaż nie są regulowane przez władze centralne; ▪ ceny regulowane są przez popyt i podaż; ▪ swoboda w prowadzeniu działalności gospodarczej; ▪ konkurencja pomiędzy producentami dóbr i usług.

Oczywiście, nie można oczekiwać, że tabela zostanie uzupełniona przy użyciu fachowej terminologii. Zadaniem uczniów jest przedstawienie cech własnymi słowami. Redakcja notatki może zostać dokonana przez nauczyciela w konsultacji z uczniami, np. poprzez zadawanie pytań zamkniętych, takich jak: Czy to, co chcecie wyrazić, można zapisać w taki o to sposób...? Czy zaprezentowana przez was odpowiedź oznacza, że macie na myśli...? itp.

ZAŁĄCZNIK NR 6

Karta pracy dla grup A

Po zapoznaniu się z materiałem filmowym oraz tekstami i tabelami znajdującymi się na tej karcie pracy, sformułuj odpowiedzi na następujące pytania:

- Dlaczego, twoim zdaniem, towary sprzedawane przez bohaterów filmu są chętnie kupowane przez klientów?
- Dlaczego jeden z bohaterów filmu uważa, że dzienny przychód w wysokości 100 000 złotych to mała suma?
- Jak opisać można sytuację osób, które w tamtym okresie powinny były korzystać z pomocy socjalnej państwa, np. emerytów?
- Czy prawdziwe jest twierdzenie, że większość społeczeństwa polskiego doby transformacji była w dobrej sytuacji finansowej? Uzasadnij swoją odpowiedź.

„Jakbym powiedział, że pierwsze dni [reformy] były straszne, to nic bym nie powiedział. Ceny nadal szły w górę, w sklepach pustki”⁵. Lech Wałęsa

„Zatrzymaliśmy się przed sklepem mięsnym, gdzie po wielu tygodniach pojawił się wreszcie jakiś towar. Wcześniej straszyły puste półki (...). Polacy szybko się przyzwyczaili do wymienialności złotego, zapelniających się półek, nowych towarów na łózkach polowych, które stały dosłownie wszędzie. I chcieli więcej, znacznie więcej normalności. Proszę zauważyć, że przez pierwsze tygodnie i miesiące mimo trudności utrzymywało się wysokie poparcie dla reform i wiara, że naprawdę sytuacja się poprawi. Ludzie widzieli, że (...) pojawiały się nieosiągalne dotąd lodówki, telewizory, pralki automatyczne. Jeszcze parę lat wcześniej stano po nie w kolejkach całymi miesiącami, pełniąc nocne dyżury”⁶. Leszek Balcerowicz

rok	Przeciętne wynagrodzenie w zł	
	Roczne	Miesięczne
1988	637 080	53 090
1989	2 481 096	206 758
1990	12 355 644	1 029 637
1991	21 240 000	1 770 000

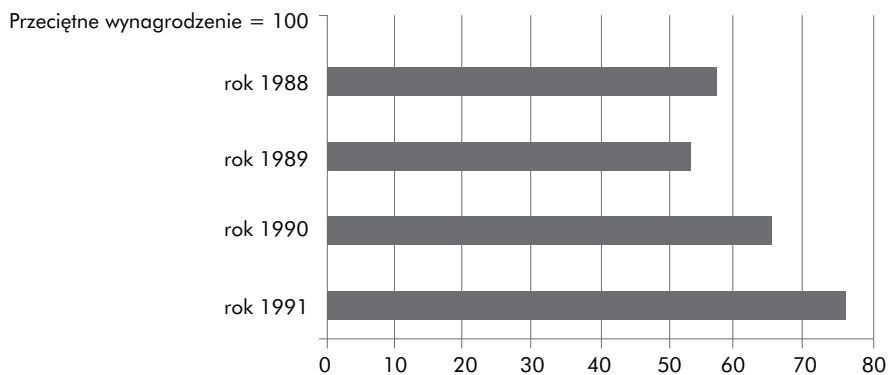
⁵ Kolenda-Zaleska K., *Lech, Leszek. Wygrać wolność*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Warszawa 2019.

⁶ Tamże.

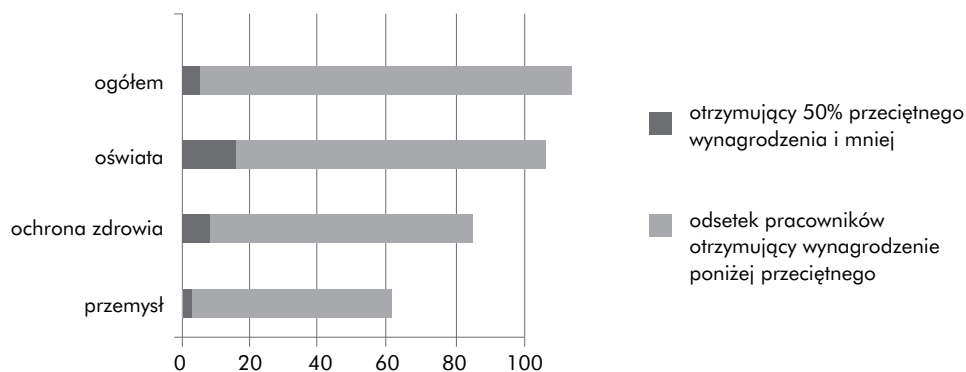
Ceny detaliczne niektórych towarów i usług w złotych

produkt	Rok			
	1988	1989	1990	1991
bułka pszenna, 1 sztuka	44,67	628	1701	2278
ryż, 1 kg	280	2078	6436	9488
kiełbasa zwyczajna, 1 kg	400	6889	23410	28 378
jajo kurcze, 1 sztuka	39,42	298	1137	1211
cukier, 1 kg	165	2895	4925	6234
gazeta, 1 egzemplarz	15	200	500	800
odbiornik radiowy, 1 sztuka	15 800	79 200	234656	355 550
samochód Fiat 126, 1 sztuka	1 800 000	18 000 000	41 341 500	44 187 857

Relacje przeciętnej miesięcznej emerytury do przeciętnego wynagrodzenia

Pracownicy pełnoetatowi otrzymujący w roku 1991 miesięczne wynagrodzenie poniżej przeciętnego

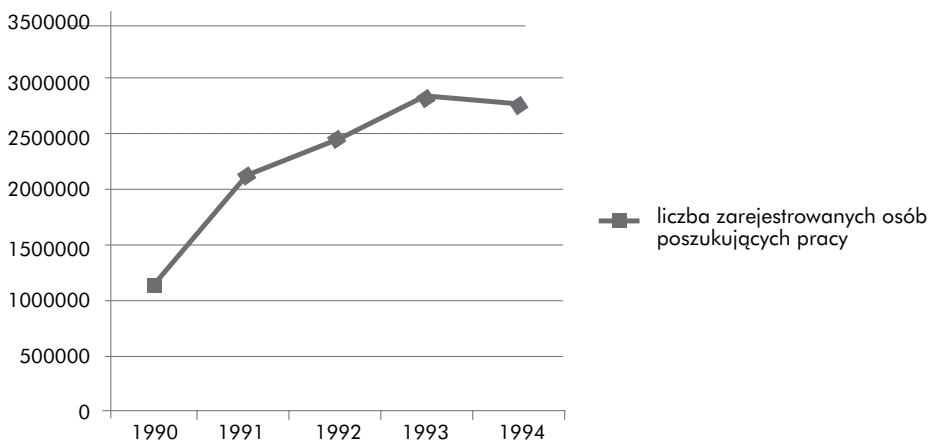

Karta pracy dla grup B

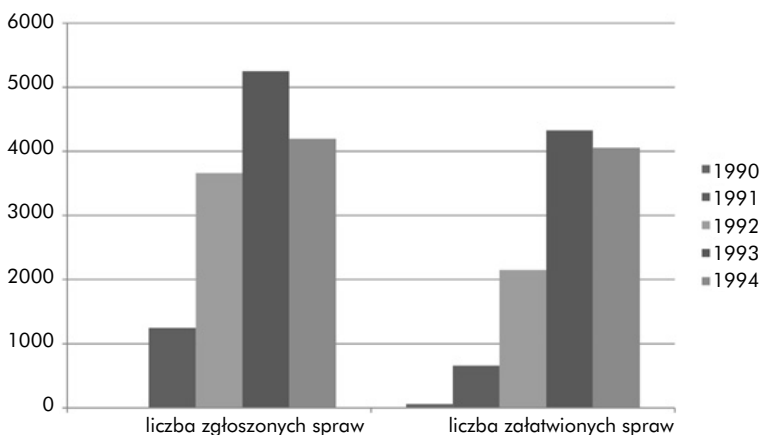
Po zapoznaniu się z materiałem filmowym oraz tekstami i tabelami znajdującymi się na tej karcie pracy, sformułuj odpowiedzi na następujące pytania:

- Co było przyczyną podjęcia działalności handlowej przez niektórych z bohaterów filmu?
- Jak duża grupa społeczeństwa mogła być w podobnym położeniu?
- Jak opisać można sytuację osób, które w tamtym okresie powinny były korzystać z pomocy socjalnej państwa, np. bezrobotnych?

Zmiany w liczbie osób poszukujących pracy w latach 1990–1994

Liczba upadłości w Polsce w latach 1990–1994

Za: Hadasik D., Kowalski T., *Transformacja makroekonomiczna a upadłość przedsiębiorstw w Polsce w latach 1990–1995*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, zes. 1/1997, dostępny przez: <http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/15728/1/006%20Dorota%20Hadasik%2C%20Tadeusz%20Kowalski.pdf>

Przeciętne wynagrodzenie w Polsce w latach 1990–1991

Rok	Przeciętne wynagrodzenie w zł	
	Roczne	Miesięczne
1988	637 080	53 090
1989	2 481 096	206 758
1990	12 355 644	1 029 637
1991	21 240 000	1 770 000

Ceny detaliczne niektórych towarów i usług w złotych

	1988	1989	1990	1991
bułka pszenna, 1 sztuka	44,67	628	1701	2278
ryż, 1 kg	280	2078	6436	9488
kiełbasa zwyczajna, 1kg	400	6889	23 410	28 378
jajo kurze, 1 sztuka	39,42	298	1137	1211
cukier, 1kg	165	2895	4925	6234
gazeta, 1 egzemplarz	15	200	500	800
odbiornik radiowy, 1 sztuka	15 800	79 200	234 656	355 550
samochód Fiat 126, 1 sztuka	1 800 000	18 000 000	41 341 500	44 187 857

Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o zatrudnieniu i bezrobociu

Art. 20. [Prawo do zasiłku]

3. Wysokość zasiłku wynosi:

- 1) 70% wynagrodzenia — przez okres pierwszych 3 miesięcy pobierania zasiłku,
 - 2) 50% wynagrodzenia — przez dalsze 6 miesięcy,
 - 3) 40% wynagrodzenia — po upływie 9 miesięcy.
4. Zasiłek nie może być niższy niż 33% kwoty przewidywanego przeciętnego wynagrodzenia, z zastrzeżeniem ust. 11, i nie może przekraczać kwoty tego wynagrodzenia.

Art. 21. [Okres pobierania zasiłku]

2. Okres pobierania zasiłku nie może przekroczyć 12 miesięcy, z zastrzeżeniem ust. 3, 4 i 5.

3. Bezrobotni, którzy do dnia rejestracji pozostawali w stosunku pracy lub w stosunku służbowym przez co najmniej 25 lat kobiety i 30 lat mężczyźni, zachowują prawo do zasiłku przez okres do 18 miesięcy.

ZAŁĄCZNIK NR 7

Na podstawie informacji zgromadzonych na wcześniejszych etapach zajęć, oceń prawdziwość poniższych zdań i wpisz przy nich odpowiednio PRAWDA lub FAŁSZ.

1. Dzięki reformie z roku 1990 rząd określał co, jak i za ile ma produkować każde przedsiębiorstwo.
2. W ciągu kilku miesięcy od wprowadzenia reformy udało się zmniejszyć bezrobocie.
3. Uwolnienie cen spod kontroli administracji państwowej spowodowało ogromne podwyżki.
4. Proces stabilizacji gospodarczej niósł ze sobą negatywne następstwa jedynie dla niewielkiej części społeczeństwa.
5. Poprzez wprowadzenie w życie wielu ustaw stworzono podstawy gospodarki nakazowo-rozdzielczej w Polsce.
6. W ciągu kilku miesięcy powstał znaczący niedobór towarów.
7. Po roku 1990 władze centralne, w sferze gospodarczej, stanowiły przede wszystkim odpowiednie prawo i przeciwdziałały zakłóceniom.
8. Brak ochrony rynku wewnętrznego spowodował upadłości części zakładów przemysłowych.
9. Dzięki wdrożeniu reformy już po kilku miesiącach zahamowano wzrost cen.
10. Skutki reformy gospodarczej były odczuwane przez społeczeństwo przez co najmniej kilka kolejnych lat.
11. Po pewnym czasie podaż została dostosowana do popytu.
12. W bardzo krótkim okresie od wprowadzenia reformy sytuacja ekonomiczna Polaków uległa znaczącej poprawie.

ZAŁĄCZNIK NR 8

Uzupełnij notatkę opisującą przemiany gospodarcze w Polsce pod koniec lat 80. i na początku 90., wpisując w luki słowa „wzrost” lub „spadek” we właściwej formie gramatycznej.

W ciągu kilku miesięcy gospodarka niedoboru odeszła w przeszłość — miał miejsce ilości sprzedawanych towarów. Rząd prowadził restrykcyjną politykę finansową i zrezygnował z dodrukowywania pustych pieniędzy — wydawano tylko tyle, ile pozyskano z podatków. Oznaczało to jednak wydatków na edukację, służbę zdrowia oraz inwestycje. Wielkość produktu krajowego brutto zanotowała o około 20%, a produkcja przemysłowa o prawie 30%. Zamrożono również płace, co uniemożliwiało ich

wraz ze inflacji. Spowodowało to płac realnych i dochodów wielu grup społecznych, w tym zatrudnionych w opłacanej przez państwo sferze budżetowej oraz emerytów i rencistów. Co więcej, brak ochrony rynku wewnętrznego spowodował liczby upadłości zakładów przemysłowych, ze względu na to, że swoje istnienie zawdzięczały one pomocy państwa, a nie jakości wytwarzanych dóbr. Doprowadziło to do bezrobocia, a w konsekwencji do poziomu życia pracowników likwidowanych przedsiębiorstw i ich rodzin. W wyniku tych dotkliwych działań doszło jednak do dochodów budżetowych, pod koniec roku 1990 odnotowano nadwyżkę budżetową. Rządowi udało się doprowadzić do poziomu hiperinflacji z 249% w 1990 do 60% w 1991 r. Jednocześnie poprzez wprowadzenie w życie wielu ustaw stworzono podstawy gospodarki rynkowej w Polsce. Gdy pojawiły się wolne ceny i wolna konkurencja, doszło do kosztów produkcji oraz jakości towarów i usług.